

ЕВРОПЕЙСКО ПРАВО

ПРАВНИ ОСНОВИ НА УСТНИЯ И ПИСМЕНИЯ ПРЕВОД В СВЕТЛИНАТА НА ЕВРОПЕЙСКАТА КОНВЕНЦИЯ ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И НА ДИРЕКТИВА 2010/64/ЕС НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА ОТ 20 ОКТОМВРИ 2010 ГОДИНА

доц. д-р Людмила Илиева-Сивкова

През последните десетилетия в света настъпиха много изменения, които логично доведоха и до промени в правните системи на отделните страни. Изграждането на обединена Европа и консолидирането ѝ в този интервал от време създаде трайна насока към синхронизиране на вътрешното право – на националните законодателства – с европейското.

Поради това проблемите на съдебния превод трябва да бъдат разглеждани в светлината на *Европейската конвенция за правата на човека* – един от основните документи на европейското право като по-конкретно ще се позовем на съдебната практика от делата в Страсбург, доколкото, доколкото до неотдавна те служеха, а до голяма степен и продължават да служат за ориентир при воденето на съдебен процес с разноезични участници¹.

Идеята на Конвенцията е договарящите се страни да направят първата крачка към съвместно осъществяване на някои от правата, провъзгласени във *Всеобщата декларация на ООН за правата на човека* от 1948 г. Конвенцията обхваща главно т. нар. граждански и политически права, но дори не всички, тъй като не се занимава, например, с принципа на равенство пред закона, с правото на свободно придвижване и избор на местожителство, с правото да се търси и получава убежище от преследване в друга страна, правото на собственост и правото да се участва в управлението. Видно е, че второто и четвъртото от изброените права са пряко свързани с проблемите

на съдебния превод. Впоследствие, чрез допълнителни протоколи към Конвенцията и чрез други актове тези права са доразвити.

Особено важен от гледна точка на съдебния превод е член 6 на Конвенцията – правото на справедлив и публичен съдебен процес. Това означава, че всяко лице при отправено срещу него наказателно обвинение има правото на справедливо и публично гледане на неговото дело в разумен срок от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона.

Всъщност интерес представляват букви *a)* и *e)* на алинея 3, а именно, че лицето трябва да бъде незабавно и в подробности информирано за характера и причините за обвинението срещу него на разбираем за него език и че има право да ползва безплатно услугите на преводач, ако не разбира или не говори езика, използван в съда.

Първото от тези права на обвиняемия означава той да разполага с достатъчно време и възможности да подготви защитата си. Как обаче трябва да се прецени дали информацията е представена своевременно? Това се определя във всеки конкретен случай с оглед на особените обстоятелства. Именно за да даде на обвиняемия възможност да подготви защитата си, прокурорът е длъжен да го уведоми веднага след като реши да образува наказателно производство и при нужда да взема мерки за извършването на писмен превод или за осигуряване на преводач.

Изразът на “разбираем за него език” предполага, че ако обвиняемият не владее достатъчно

¹ Вж.: Ван Дайк, П., Ван Хууф, Г. Й. Х. Европейската конвенция за правата на човека – теория и практика. С., 2000, с. 434.

добре езика на съда, т.е. официалния език на страната, в която се гледа делото, информацията трябва да му бъде преведена. Макар формата на превода да не е изрично указана, Европейският съд за правата на човека (наричан за краткост по-нататък Съдът) изисква преводът да бъде писмен, като преценява, че устните обяснения от страна на лицето, което връчва постановлението за привличане като обвиняем или от страна на преводач, не са достатъчни за подготовка на защитата. Би било нарушение на ал. 3 (а), ако информацията бъде изпратена на адвоката, владеещ местния език, който да осведоми клиента си. Приема се, че по този начин съдебните власти прехвърлят задължението си върху него, докато за обвиняемия е важно да може сам да следи защитата си възможно най-пълноценно².

Логично възниква въпросът какъв е критерият, по който може да се определи, че обвиняемият не разбира и не говори езика на съда. Например, в делото *Брозичек*³ се приема, че в противоречие на духа и буквата на чл. 6, ал. 3 (а) е предположението, че обвиняем, който живее в собствената си страна, може да разбере съдържанието на официално съобщение на езика на друга страна, в която е образувано производство срещу него. Затова съдебните власти са длъжни да осигурят превод, освен ако се установи, че лицето е способно да разбира съдържанието на съобщението. Оттук произтича и правото на обвиняемия, отразено в ал. 3 (е) на Конвенцията, да ползва безплатните услуги на преводач, независимо че адвокатът му разбира езика на съда. Следователно, той не може да се оплаква, че процесът или разпитът са водени на официалния език.

И тъй като правото на превод важи не само за съдебната фаза, но и за предварителното производство, то налага да бъдат превеждани “всички онези документи или изявления в производството срещу обвиняемия, които той трябва да разбере, за да се ползва от гаранцията за справедливо гледане на делото” (Дело *Людике, Белкацем и Коц*)⁴. Съдът не изисква всички писмени доказателства или официални документи да бъдат превеждани. Той приема, че изискването е спазено, ако на обвиняемия е дадена възможност да следи произ-

водството и да си състави мнение, така че да е в състояние да представи пред съда своето виждане за събитията.

По делото *Камасински*⁵ съдът приема също така, че консеквентният и обобщаващ превод по време на процеса не нарушава ал. 3 (е), като същото важи и за липсата на писмен превод на присъдата при положение, че обвиняемият е достатъчно добре запознат с диспозитива и с мотивите, за да прецени дали да обжалва.

От особено значение е Решението на съда от 19 декември 1989 г. по делото *Камасински*⁶, в което се подчертава, че задължението да се осигури преводач не се изчерпва само с назначаването му, а при конкретни обстоятелства може да се разпростре дори до упражняването на последващ контрол за правилността на извършения превод.

Съдът тълкува и ал. 3 (е), отбелязвайки, че тя важи не само за разносните на преводача, но и за разносните за превод и то не само тези за съдебното заседание, но и за разходите за превод на обвинението, предявено на обвиняемия съгласно чл. 6, ал. 3 (а), както и на причините за задържането и обвиненията срещу лицето по чл. 5, ал. 2 – Лишаване от свобода⁷. Дори когато обвиняемият е оправдан поради малозначимостта на деянието или поради изтичане на давност, услугите на преводача по време на процеса трябва да бъдат заплатени от съдебните власти.

С разширяването на ЕС въпросът за равните права на гражданите на всички страни-членки започна да се поставя с все по-голяма острота. Лисабонският договор, влязъл в сила на 1 декември 2009 г., позволи в областта на наказателното право да бъдат взети мерки за укрепване правата на гражданите на ЕС в унисон с Хартата на основните права на Европейския съюз и по-конкретното с правата на гражданите в наказателния процес.

Правото на безпристрастен съд и ефективни правни средства за защита са постановени в чл. 47 и 48 на Хартата, както и в чл. 6 на Европейската конвенция за защита правата на човека, са обект и на новата Директива 2010/64/ЕС на Европейския парламент и на Съвета относно правото на устен и писмен превод в наказателното про-

² Ван Дайк, П., Ван Хууф, Г. Й. Х. Цит. съч.

³ Пак там, с. 433.

⁴ Пак там, с. 445.

⁵ Пак там, с. 446.

⁶ Пак там, с. 446.

⁷ Пак там, с. 446.

изводство. Фактически тя доразвива много по-детайлно постановките на Европейската конвенция.

С цел да поддържа и развива пространство на свобода, сигурност и правосъдие, ЕС постановява превръщането на принципа на взаимно признаване на присъдите и другите решения на съдебните органи в крайъгълен камък на съдебното сътрудничество по гражданскоправни и наказателно правни въпроси в рамките на Съюза, тъй като това би улеснило сътрудничеството между компетентните органи и съдебната защита на индивидуалните права, а същевременно означава, че държавите-членки имат взаимно доверие в наказателно-правните си системи. От своя страна то изисква по-последователно прилагане на правата и гаранциите, предвидени в чл. 6 от ЕКПЧ и предполага установяване на минимални правила за улесняване на взаимното признаване на присъдите и съдебните решения, както и на полицейското и съдебното сътрудничество по наказателноправни въпроси с трансгранично измерение.

Съгласно Директива 2010/64/ЕС, такива общи минимални правила следва да бъдат установени в областта на устния и на писмения превод в наказателното производство. Подобна конкретна формулировка на необходимостта от уеднавяване на критериите за превод е нещо ново в европейското законодателство и говори за нараналото му значение.

Още през 2009 г. Европейският съвет приема резолюция относно пътна карта за укрепване на процесуалните права на заподозрени лица или на обвиняеми в рамките на наказателното производство. В нея се призовава за поетапно приемане на мерки по отношение на правото на писмен и устен превод (мярка А), правото на информация за правата и информация за повдигнатите обвинения (мярка Б), правото на правен съвет и правна помощ (мярка В), правото на контакти с близки, работодатели и консулски служби (мярка Г) и специални гаранции за заподозрени лица или за обвиняеми, които са в уязвимо положение (мярка Д). С други думи с всяка следваща стъпка ЕС засилва вниманието си към правата на гражданите, в случая на обвиняемите и изобщо на хората, изпаднали в затруднение.

Последвалите действия от страна на ЕС се насочват към попълване на празнотите в пътната карта. Директива 2010/64/ЕС се отнася до мярка А, т.е. определя общи минимални правила, които да се прилагат в областта на устния и писмения превод в наказателното производство с оглед укрепване на взаимното доверие между държа-

вите-членки. Тя улеснява практическото прилагане на това право, като е своего рода продължение на чл. 6 от ЕКПЧ и е насочена към осигуряване правото на обвиняемия или заподозрения на справедлив съдебен процес, т.е. в пряка връзка със защитата на правата на човека.

Директивата разглежда предвидените права като съпътстваща мярка към изпълнението на Европейската заповед за арест или тя е в синхрон с новите инструменти на ЕС. Предвидена е и възможност при леки нарушения, санкционирани от орган, различен от наказателния съд, и евентуално обжалвани пред висшестоящ компетентен съд, директивата да се прилага единствено за производството по обжалване пред този съд (чл. 1. ал. 3).

Директивата разширява постановката на чл. 6 на ЕКПЧ за незабавното и в подробности информиране на обвиненото лице за характера и причините на обвинението срещу него на разбираем за него език, като постановяват гарантирането на безплатна и достатъчна езикова помощ, т.е. допълва се изискването за качество на информацията или – на превода. Внася се уточнение и за срока за предоставяне на устен превод, като се пояснява, че “незабавно” трябва да се тълкува като период от време в разумни граници с оглед на обстоятелствата. С това съдебният орган застрахова себе си, но подпомага и работата на преводача.

С оглед гарантирането на справедливо производство Директивата обръща специално внимание на подготовката на защитата и необходимостта от провеждане на разпити и изслушвания, както и от подаване на жалби и други процесуални молби, което налага използването на превод (чл. 2 ал. 2).

Нов момент в Директивата е изискването държавите-членки да гарантират, че съществува процедура или механизъм за проверка дали заподозрените лица или обвиняемите говорят и разбират езика на наказателното производство. ЕКПЧ не разглежда този въпрос, той се засяга в практиката на Европейския съд, който предвижда осигуряването на превод, освен ако се установи, че лицето е способно да разбира съдържанието на съобщението (делото Брозичек). Без да е много конкретно, новата Директива предвижда процедура или механизъм, чрез който компетентните органи да могат да проверят по подходящ начин, включително чрез консултация със съответните заподозрени лица или обвиняеми дали те говорят и разбират езика на наказателното производство и дали имат нужда от помощта на устен преводач.

Нов момент е и разширяването на понятието “разбираем език” с изискването устният и писменият превод да се предоставят на родния език на заподозрените лица или обвиняемите или на всякакъв друг език, който те говорят или разбират. И тук, както и в ЕКПЧ и в съдебната практика на Съда не се казва как конкретно ще стане това, вероятно се приема, че чрез разговор с лицето (чл. 2 ал. 4).

Директивата подчертава, че зачитането на правото на писмен и устен превод не следва да нарушава другите процесуални права, предвидени в националното законодателство и изисква от държавите-членки да гарантират възможност за упражняване на контрол върху адекватността на предоставения устен и писмен превод, при сезиране на съответните компетентни органи във връзка с конкретен случай. Може да се предполага, че това ново изискване произтича от натрупания в съдебната практика опит с проблематични преводи.

Нова е и възможността при производство за изпълнение на европейска заповед за арест заподозрените лица или обвиняемите да имат право да оспорват решението, че няма нужда от устен превод в съответствие с процедурите в националното законодателство, като това не обвързва държавите-членки със задължение да осигуряват отделен механизъм или процедура за подаване на жалби, което би могло да наруши сроковете за изпълнение на европейската заповед.

Предвижда се и компетентните органи да могат да сменят назначения устен преводач в случай, че качеството на устния превод се окаже недостатъчно за гарантиране на правото на справедлив съдебен процес.

Директивата обръща внимание и на задължението за грижа към лицата в потенциално уязвимо положение, по-специално поради физически увреждания, които нарушават възможността им да общуват ефективно. В името на справедливото правораздаване изисква от прокуратурата, правоприлагащите и съдебните органи да гарантират чрез съответни мерки, че тези лица са в състояние да упражняват ефективно правата си.

Нов момент е и евентуалното използване на видеоконферентна връзка, което предполага умение да се използват инструментите на европейското електронно правосъдие (например информация относно съдилища с оборудване или ръководства за видеоконферентна връзка).

По отношение на необходимостта от превод на писмени доказателства или официални

документи Директивата говори за “документи от съществено значение” или “поне за важните части от тези документи”, като определени документи следва винаги да бъдат считани за такива от съществено значение и преведени. Важно е уточнението, че такова е всяко решение за лишаване от свобода, всяко повдигнато обвинение или обвинителен акт и всяко съдебно решение. Дава се възможност компетентните органи на държавите членки да решат по собствена инициатива или по искането на лицето или на неговия защитник кои други документи са от съществено значение за гарантиране на справедливо производство и трябва да бъдат преведени.

Свършено нов момент е изискването държавите-членки да улеснят достъпа до националните бази данни за юридически устни и писмени преводачи, там, където такива бази данни съществуват, чрез европейския портал за електронно правосъдие. Не е изрично посочено, че всяка държава-членка трябва да разполага с такава база данни.

Директивата уточнява, че с нея се въвеждат минимални правила, като държавите-членки могат да разширяват посочените в нея права с цел да осигурят по-висока степен на защита, чието равнище не може да бъде под стандартите на ЕКПЧ, Хартата или практиката на Европейския съд по правата на човека или на Съда на Европейския съюз.

Предполага се, че целта на Директивата може да бъде по-добре постигната на ниво Съюз, отколкото в отделните държави-членки.

Директивата дава свобода на националното законодателство да допусне присъствието на защитник на всяка фаза от наказателното производство, както и правото на достъп на заподозряното лице или на обвиняемия до документи в наказателното производство.

Приема се, че отказът от правото на писмен превод на документи е допустим при изпълнение на изискванията заподозрените лица или обвиняемите да са получили преди това правен съвет или да са били напълно запознати по друг начин с последствията от този отказ, направен еднозначно и доброволно.

Разходите за устен и писмен превод се поемат от държавите-членки (чл. 4).

От особено значение в новата Директива е изискването за качество на устния и писмения превод (чл. 5), което може да бъде постигнато чрез съставянето на регистър или регистри на независими устни и писмени преводачи с необходимата квалификация, които да се предоставят, когато то-

ва е уместно, на разположение на защитника и на съответните органи. Алинея 3 предвижда държавите-членки да гарантират, че устните и писмените преводачи спазват изискването за поверителност – това също е нещо ново, несъществуващо в предходните нормативни актове.

Нов момент е и предвиденото обучение на съдии, прокурори и съдебен персонал, при което да се обърне специално внимание на особеностите на контактите, осъществявани с помощта на устен преводач, с цел гарантиране на тяхната ефикасност и ефективност. Със сигурност това е крачка напред, тъй като за пръв път експлицитно се засяга спецификата на работата на съдебния преводач като междуличностен и межкултурен посредник (чл. 6).

От значение е и предвидената процедура за отбелязване в протокол на предоставянето на устен превод или устно резюме на документи, или отказ на лицето от право на писмен превод. Това е от една страна форма на контрол върху работата на преводача, но от друга тя му дава сигурност.

Съдържанието на цялата Директива е насочено към запазване и повишаване равнището на защита на правата и процесуалните гаранции.

Би могло да се обобщи, че историческите корени на понятието “права на човека” и разви-

тието му през последните два века са още едно доказателство за пряката връзка между езика и правото. Съществуващите международнопризнати актове са гаранция за равнопоставеността на гражданите пред закона и за правото им на еднакъв достъп до справедливо и безпристрастно правосъдие, преодолявайки езиковите пречки с помощта на съдебния превод.

Европейската конвенция, практиката на Съда и особено новата Директива показват, че европейското право отчита значението на превода като съществен елемент от съдебното производство с разноезични участници. То създава основата, към която трябва да се придържат националните законодателства, а именно – правото на справедлив и публичен процес, гледан от независим и безпристрастен съд, със съответното незабавно и подробно информиране на гражданина за характера и причините за обвинението на разбираем от него език и с осигуряване на безплатни услуги на преводач, ако се нуждае от тях.

Синхронизирането на вътрешното право с европейското изисква националното законодателство да вземе предвид значението на ефикасната комуникация между езици и култури не само в съдебната зала, но и в сферата на правоприлагането изобщо.